

Garvaregården

Kv Garvaregården 1, Trosa-Vagnhärad socken, Trosa stad och kommun,
Södermanlands län

Antikvarisk förundersökning med konsekvensanalys inför
renovering av bjälklag på garveriet

20201-05-06

Garvaregården

Kv Garvaregården 1, Trosa-Vagnhärad socken, Trosa stad och kommun,
Södermanlands län

Antikvarisk förundersökning med konsekvensanalys inför
renovering av bjälklag på garveriet

Rapport 2021:3

© 2021 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Sörmlands museum
Box 314, 611 26 Nyköping

studierummet@regionsormland.se

www.sormlandsmuseum.se

Författare: Anton Blomgren, antikvarie

Omslagsbild: Rostangripna spiskallar i bräddtak, SLM D2021-0282.

Foto, där ej annat anges: Anton Blomgren, Sörmlands museum

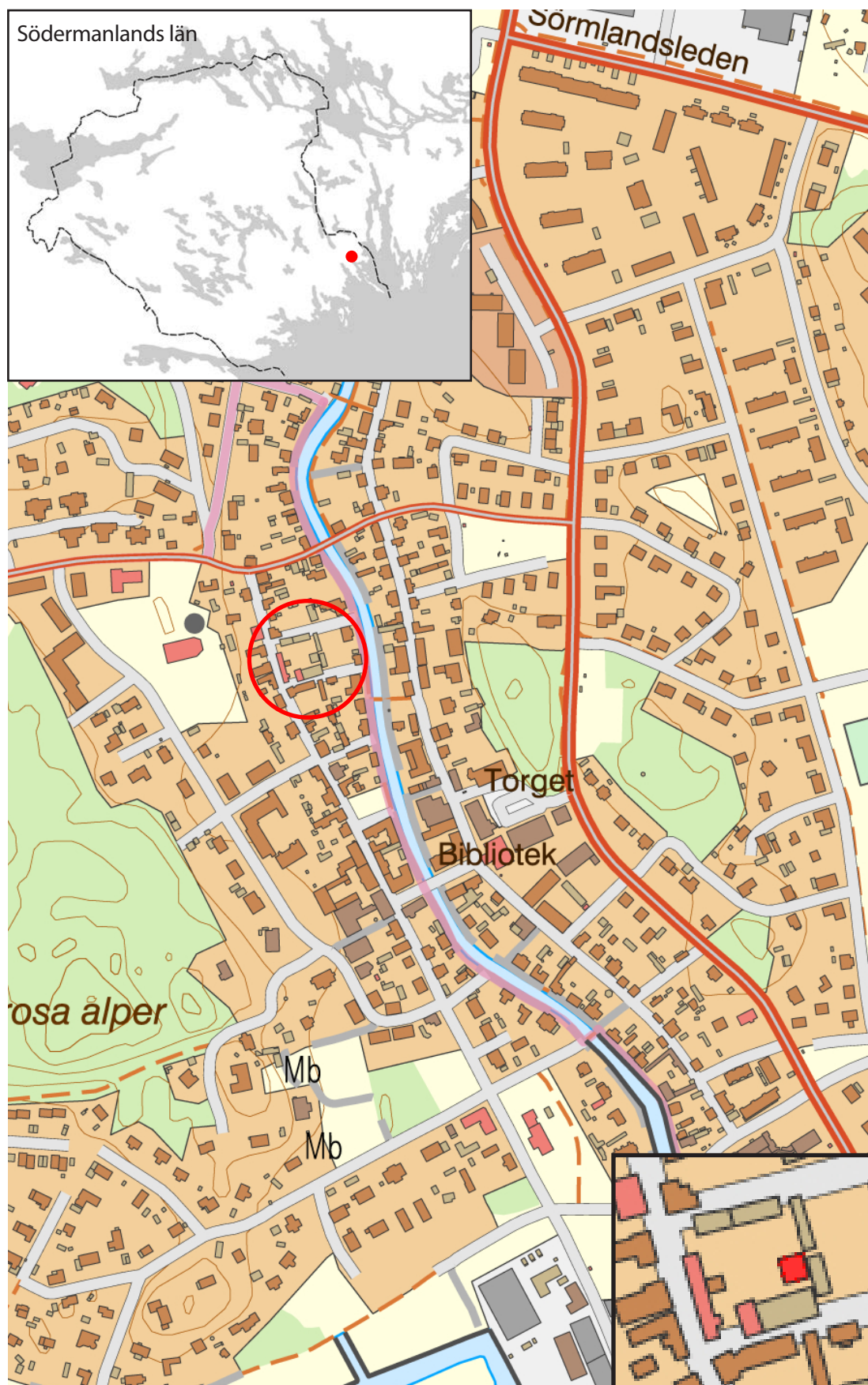
Diarienummer: KN-SLM21-0012

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriet. Enligt FUK-avtal D-nr: I2018/00115

Nyköping 2021

Innehåll

Inledning	7
Bakgrund	7
Juridiskt skydd	7
Byggnadsbeskrivning	9
Garveriet	9
Bjälklaget	9
Garvaregården - kortfattad historisk bakgrund	13
Redogörelse av sentida åtgärder på garveriet	13
Beskrivning av befintligt skick	14
Bjälklagets undersida	14
Bjälklagets insida	19
Bjälklagets ovansida	22
Analys av bakomliggande orsaker till bjälklagets skador	24
Kulturhistoriska värden	25
Sammanfattning av värdebärande komponenter	25
Analys av åtgärder	26
Tillfälliga stödåtgärder	26
Bevarande	26
Renovering	27
Sammanfattning av rekommenderade åtgärder	28
Källförteckning	29

Kartan visar Garvaregårdens läge i Trosa stad, samt garveriets läge i Garvaregården. Garveriet är rödmarkerad.

Inledning

Bakgrund

Den 27 januari 2021 hölls ett möte vid Garvaregården i Trosa rörande åtgärder på det rötskadade bjälklaget i garveribyggnaden. I mötet deltog Semir Salkic, fastighetsförvaltare på Trosa kommun, Jon Åhlund, hantverkare på Åhlund Byggnadsvård AB i Vagnhärad och Anton Blomgren, byggnadsantikvarie på Sörmlands museum i Nyköping. Under mötet diskuterades även behovet av åtgärder på garvarebostadens och torkladans yttertak, som länge har bedömts vara i dåligt skick. Byggnaderna ingår i Garvaregården som är byggnadsminne enligt Kulturmiljölag (1988:950). För ändringar och mer omfattande åtgärder som inte är regelrätta underhållsåtgärder krävs tillstånd från Länsstyrelsen. Därför ombads Sörmlands museum att utföra en enklare antikvarisk förundersökning av såväl garveriets bjälklag som garvarebostadens och torkladans yttertak.

Förundersökningens syfte är att ge Trosa kommun underlag för att kunna vidta rätt åtgärder på garveriets bjälklag. Den ska också kunna vara länsstyrelsen behjälplig eftersom kommunen avser att ansöka om tillstånd till ändring av byggnadsminnet.

Förundersökningen behandlar endast skicket på garveriets bjälklag mellan första och andra våningen. Både bjälklagets kulturhistoriska värden och tekniska skick har tagits med i bedömningen.

Juridiskt skydd

Kulturmiljölag (1988:950)

Byggnaden ingår i Garvaregården som sedan 2001 är byggnadsminne enligt Kulturmiljölag (1988:950).

I samband med beslutet meddelade Länsstyrelsen följande skyddsföreskrifter:

1. *Byggnaderna 1-6 får inte rivas eller till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras.*
2. *I byggnaderna 1-6 får inte åtgärder vidtas som medför ingrepp i stommarna.*
3. *I byggnad nr 1, bostaden, får inte planlösningarna ändras eller ingrepp göras i göras i den fasta inredningen, snickerierna eller kakelugnarna.*
4. *Byggnaderna inom fastigheterna Garvaregården 1 och 2 skall underhållas så att de inte förfaller. Vård- och underhållsarbeten skall utföras i samråd med länsstyrelsen och på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar. Underhållet skall utföras med hänsyn till de material och de metoder med vilka byggnaderna ursprungligen har uppförts.*

5. *De sentida byggnaderna nr 7 (museet) och 8 (en pergola) är tillägg i miljön för museiverksamheten. Nr 8 får i samråd med länsstyrelsen ersättas med annan byggnad som är bättre anpassad till hantverksgården. Skärmtaket mellan hus 2 och 8 får tas bort.*
6. *Den till anläggningen hörande tomten, som avgränsas med streckad linje på karta tillhörande dessa föreskrifter, skall hållas i sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas. En eventuell förändring skall ska i samråd med länsstyrelsen.*

Om ändring av byggnadsminnet i strid mot meddelade skyddsföreskrifter bedöms nödvändigt för att byggnaderna skall vara till nytta eller om sådan ändring kan anses påkallad av särskilda skäl, får länsstyrelsen enligt 3 kap 14 § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. meddela tillstånd därtill.

Plan- och Bygglag (2010:900)

Byggnaderna saknar skydd i aktuell detaljplan P28-2, som utgör stadsplanen för Trosa stad från 1927.

Byggnaden omfattas av de generella varsamhetsbestämmelserna enligt Plan- och bygglag (2010:900) 8 kap. 17 § som anger:

Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

I egenskap av sin ålder och utpekade kulturhistoriska värde omfattas byggnaden också av förvanskingsförbudet enligt Plan- och bygglag (2010:900) 8 kap. 13 § som anger:

En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Plan- och bygglagen anger också hur underhåll av byggnader ska utföras:

Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

Miljöbalk (1998:808)

Fastigheten ligger inom område av riksintresse för kulturmiljövård, Trosa D50 och omfattas av Miljöbalk (1998:808) 3 kap. 6 §. Uttryck för riksintresset är: "Stadsplanen för den omkring år 1600 flyttade staden med strandbundna långgator på åns båda sidor. Träbebyggelse och tomter som i utformning och storlek speglar såväl fiskeläget och handels- och hantverksstaden som den senare badorten."

Strategiska dokument

Byggnaderna i fastigheten Kv Garvaren är utpekade i *Trosa med omgivningar - Kulturhistorisk bebyggelseinventering 1982*, som utfördes av Sörmlands museum på uppdrag av Nyköpings kommun.

Garvaregården i Trosa - Vård- och underhållsplan 2002-2004 som är utarbetad av Evy Rydergård och Hugo Larsson, Sörmlands museum, är vägledande för hur ändringar av byggnaderna ska ske. Rörande taken ges följande anvisning på sidan 6: ”Till taken skall virke som behöver bytas vara av den dimension och kvalitet som hör samman med varje byggnad. Den ursprungliga konstruktionen med lockbräder, bärläkt och tegel bör inte frångås där vindarna är oisolerade. Tegeltyp får bedömas för varje hus.”

Byggnadsbeskrivning

Garveriet

Garveriet är en knuttimrad byggnad i två våningar, klädd med rödfärgad locklistpanel. Fasaden mot innergården har en loftgång med trappa. Vinden är öppen och används till förråd. Sadeltaket är täckt med enkupigt handslaget tegel.

Bottenvåningen är öppen och saknar helt rumsindelning. Vid undersökningen fanns där ingen möblering eller andra föremål. Intill nordöstra hörnet finns en öppen spis. Övervåningen är uppdelad på ett större rum (f.d. torrverkstaden) med fönster mot södra gaveln, samt ett mindre rum vid norrgaveln (f.d. gesällkammare).

Bjälklaget

Bjälklagets konstruktion utgörs av sex st bjälkar med cirka en meters mellanrum. Bjälkarnas utseende inuti bjälklaget har inte kunnat undersökas, men på de delar där de sticker ut utanför fasaden och bär upp loftgången är de fyrkantsbilade och rödfärgade. Trossbotten är fylld med en blandning av sågspån, mossor och torv. Samtliga brädor går i nord-sydlig riktning. Bjälklagets undersida är täckt med omålade brädor av olika dimension och ålder. Bjälklagets ovansida, som utgör golvet på andra våningen, utgörs av målade brädor.

Bild 1. Garveriets nordvästra fasader. SLM D2021-0266.

Bild 2. Garveriets sydvästra fasader. SLM D2021-0267.

Bild 3. Garveriets bottenvåning, vy mot norr. SLM D2021-0268.

Bild 4. Den f.d. torrverkstaden i garveriets övervåning, vy mot öster. SLM D2021-0269.

Bild 5. Garveriet, foto 1947 av Ivar Schnell. SLM A11-539.

Bild 6. Vykort från 1980-talet med motiv från Garvaregården. SLM M024159.

Garvaregården - kortfattad historisk bakgrund

Eftersom Trosa stad eldhärjades hårt i samband med rysshärjningarna 1719 kan det relativt säkert antas att samtliga nuvarande byggnader i Garvaregården är uppförda därefter. Carl Johan Dahlbom (född 1801) kom till Trosa år 1823 och köpte 1826 garveriet av dåvarande garvare Vidinghoff. Hushållet omfattade 23 personer under en tid, inklusive Dahlboms familj, tjänstefolk och gesäller. Sonen Ferdinand Dahlbom (född 1849) tog sedermera över verksamheten och kom att bli den siste garvarmästaren på gården. 1912 ändrade han inriktning till skohandlare.

Garveriet (garveribyggnaden) tros ha varit bostad i en våning under 1700-talet. Troligtvis byggdes den andra våningen till i mitten av 1800-talet, då byggnaden också började användas som garveriverkstad. I bottenvåningen fanns våtverkstad med kar. Övervåningen inrymde torrverkstad för beredning av hudarna. Den mindre kammaren intill användes av gesäller som skolades i garverihantverket.

Trosa hembygdsförening förvärvade gården 1959 och gjorde om lokalerna till en hembygdsgård. Sedan 1972 ägs Garvaregården av kommunen. 2001 förklarades Garvaregården som byggnadsminne enligt Kulturmiljölagen (1988:950). Verksamheten sköts idag av Trosa hembygdsförening som också har ett hembygdsmuseum på gården. Byggnaderna förvaltas av kommunen. På gården finns en uteservering sommartid, och det anordnas bland annat auktioner, loppmarknader, midsommarfirande och teaterföreläsningar.

Redogörelse av sentida åtgärder på garveriet

2005-2008 genomfördes flera omfattande renoverings- och underhållsåtgärder på samtliga byggnader i byggnadsminnet Garvaregården. På garveriet genomfördes följande åtgärder:

- Taket lades om.
- Timmerstommen på gaveln mot söder lagades och syllstocken på långsidan mot gården byttes ut.
- Utvändig panel sattes kompletterades.
- Fönsterbågar renoverades. Bågar, foder och karm målades.
- Ca 30 cm djupt jordlager avlägsnades och det tidigare träkaret som var placerat i sydvästra hörnet togs bort p.g.a. hussvampsangreppen som upptäcktes hösten 2004.
- Fasaderna rödfärgades.
- Ny hängränna och nytt stuprör monterades.
- Ny ytterbelysning sattes upp i nordvästra hörnet.
- Anticimex sanerade byggnaden från hussvamp. Markytor och bärlinor sprayades med Boracol.
- Nytt golv lades in. Delar av äldre murverksrester (tegelgolv) i anslutning till befintlig murstock lämnades. Golvet lades ovanpå ett nytt kapillärbrytande skikt av lecakulor.
- Ett nytt smidesräcke sattes upp som en avgränsning mot de äldre murverksresterna.

Beskrivning av befintligt skick

Bjälklagets undersida

Bottenvåningen, norra delen

Brädtaket i bottenvåningens nordöstra innersta hörn utgörs av nio st klingsågade brädor med en bredd på 18 cm.

Från norra fönstrets östra karm fram till västra väggen är brädorna i taket av ett annat slag - de är också klingsågade men har en slätare yta och bredder på mellan 16,5 - 22,5 cm. På dessa finns svarta streck som liknar handskrivet klotter, men som är svårt att tyda.

Vid den norra väggen vilar brädornas ändar på en fasad sågad bjälke (10x4 cm) som är spikad i timmerstommen. Vid den västra väggen är bjälken också sågad, men av kraftigare dimension (15,8,5 cm) och fästad i stommen med tre st trädymplingar.

Flera av brädorna har mycket omfattande och tydliga spår efter angrepp av strimmig trägnagare. Angreppen verkar dock inte vara aktiva/pågående. Spikarna (troligtvis trådspik) är mycket rostiga och spikskallarna på flera ställen nästan helt försvunna.

Bild 7. Bottenvåningens norra del, innanför murstocken. Vy mot väster. SLM D2021-0270.

Bild 8. Bottenvåningens nordvästra hörn vars tak utgörs av klingsågade brädor. SLM D2021-0271.

Bild 9. Taket intill norra gavelns fönster. Takbrädorna har synliga spår av strimmig trägnagare, samt svarta streck som liknar handskrivet klotter. Spikarna är mycket rostiga. SLM D2021-0272.

Bild 10. Rostiga spikar i taket i bottenvåningens norra del. SLM D2021-0273.

Bild 11. Stolpe vid entréns norra sida, som försetts med bärande konsol som dymlats fast. Motsatta (södra) stolpen ser ut på samma sätt. SLM D2021-0274.

Bild 12. Bottenvåningens norra del, vy mot öster (entrédörren skymtar i bildens vänstra kant). SLM D2021-0275.

Bottenvåningen, sydvästra delen

Brädtaket i bottenvåningens sydvästra del, ungefär från entrédörren ut till mitten av taket ända till södra gavelns fönster, består av de kraftigaste och äldsta brädorna. De är totalt nio stycken och är mellan 21-36 cm breda. Virkets yta saknar helt spår av sågbearbetning men är desto mer nötta och ojämna. Därför tros brädorna vara gamla golvplankor som har återanvänts som takbrädor.

Även dessa brädor har spår av strimmig trägnagare, men inte i lika hög usträckning som de yngre cirkelsågade brädorna i rummets norra delar (se föregående stycke). Angreppen är dessutom huvudsakligen begränsade till brädornas ändar och kanter. Enstaka skador i brädorna avslöjar dock att det förekommit angrepp strax under brädornas yta. Spikarna är mycket rostiga och på vissa ställen är spikskallarna nästan helt försvunna.

Bild 13. Bottenvåningens södra del, vy mot söder. I rummets sydvästra del (mellan entrén och fönstret) finns det äldre brädtaket med breda grova brädor, som kan ha använts som brädgolv. SLM D2021-0276.

Bild 14. Bräddtak i bottenvåningens sydvästra hörn, vy mot söder. SLM D2021-0277.

Bild 15. En av de bredaste brädorna i taket, som också har tydliga "bubblor" i ytskiktet (jämför med bild 20). SLM D2021-0278.

Bottenvåningen, nordvästra delen

Bräddtaket i bottenvåningens nordvästra del, mellan murstocken och södra gaveln, utgörs av 13 st ca 15-20 cm breda klingsågade bräddor med relativt slät yta. Den innersta delen har renoverats på senare tid, med bräddor i samma storlek och utseende.

Även dessa bräddor har spår av angrepp efter strimmig trägnagare och rost på spikarna. Dessutom förekommer en slags blåsbildning som medfört att delar av det yttersta träskiktet har separerat från bräddornas inre delar. Möjligtvis beror detta på angreppen av strimmig trägnagare, som ofta gräver gångar strax under ytan på virket.

Bjälklagets insida

Bjälklagets insida har inte kunnat undersökas. Provbörningar i bjälkarna gjordes under februari 2021 av Jon Åhlund, Åhlund byggnadsvård, i syfte att bilda en preliminär uppfattning om bjälkarnas skick. Provbörningarna gjordes underifrån i samtliga bjälkar. På vissa ställen fick borsten motstånd, medan den på flera andra ställen kunde tryckas genom bjälkarna med bara en liten ansträngning. Detta visar endast att bjälkarna till vissa delar är i gott skick, medan de till vissa delar är i sämre skick. Det är således möjligt att bjälklaget inte behöver åtgärdas, men det kan lika gärna vara så att de kräver omfattande lagningar och/eller förstärkningar. Detta är inte möjligt att veta förrän undertaket tas bort och bjälklagets insida är möjligt att undersöka mer noggrant.

Bild 16. Bottenvåningens sydöstra del, mellan murstocken och södra gaveln. Vy mot nordöst. SLM D2021-0279.

Bild 17. Bottenvåningens sydöstra del, vy mot öster. SLM D2021-0280.

Bild 18. Bottenvåningens sydöstra hörn, vy mot söder. SLM D2021-0281.

Bild 19. Rostiga spikar i underlagstaket, bottenvåningens sydöstra del. SLM D2021-0282.

Bild 20. Bräddtaket i bottenvåningens sydöstra del har både spår av strimmig trägnagare och ett något "bubbligt" ytskikt, som känns mjukt när man trycker på det. SLM D2021-0283.

Bjälklagets ovansida

Torrverkstan

Torrverkstadens golv, som utgör bjälklagets ovansida, består av ca 12 cm breda brädor vid sydöstra hörnet, och ca 26-30 cm breda brädor vid rummets nordvästra delar. Ett hål i golvet möjliggjorde mätning av de breda golvbrädornas tjocklek, som uppmätte 5 cm. Samtliga brädor är målade eller betsade i mörkbrun kulör, men golvets yta är generellt sliten. Vid de västra, södra och östra väggarna finns en hög brunmålad golvlist bestående av två brädor, varav den övre är fasad.

Inga angrepp av skadedjur eller rostangrepp på spikskallarna noterades. Virket bedöms vara i gott skick.

Gesällkammaren

Golvbrädorna i den f.d. gesällkammaren är målade med ljusgrå linoljefärg och är ca 16,5 cm breda. Framför entrédörren och vid rummets södra vägg (mot torrverkstaden) finns en 5 cm hög fasad golvlist i ljusblå kulör. Vid västra och norra väggen finns en ca 15 cm hög fasad golvlist i ljusblå kulör.

Brädorna och golvlisterna såg vid undersökningstillfället ut att vara i gott skick, men eftersom utrymmet används som förråd av bland annat kläder skymdes stora delar av golvet varför undersökningen var högst elementär.

Bild 21. F.d. torrverkstaden i övervåningen, vy mot nordväst. Golvet, som utgör bjälklagets ovansida, bedöms vara i ett gott skick. SLM D2021-0284.

Bild 22. Torrverkstadens sydöstra hörn, vy mot söder. SLM D2021-0285.

Bild 23. F.d. gesällkammaren i övervåningens norra del. Vy mot öster. SLM D2021-0286

Bild 24. Golvlister i f.d. gesällkammarens nordvästra hörn. SLM D2021-0287.

Analys av bakomliggande orsaker till bjälklagets skador

Orsakerna till bjälklagets skador beror mest sannolikt på;

- den tidigare garveriverksamheten, som ju inneburit en mycket fuktig miljö,
- förekomsten av skadedjur (orsakat av den fuktiga miljön).
- En tredje möjlig, men mindre trolig orsak, är att skadorna beror på ett pågående angrepp av hussvamp som överlevt saneringen i golvet 2005-2008.

Vid mötet på Garvaregården med Semir Salkic och Jon Åhlund den 27 januari 2021 diskuterades möjligheten att garvsyrorna har absorberats av virket och påskyndat nedbrytningen av dess hållfasthet. Enligt uppgift från Johan Mattsson, teknisk chef på Mycoteam i Oslo, är syror inte flyktiga ämnen varför de heller inte kan ha transporterats med vattenångan från garvkaren. Han menar dock att syror kan bryta ner lignin i trä, vilket gör att det kvarvarande virket blir fibröst i ytan med lösa cellulosa fibrer (Mattsson 2021). En metallkonserverator (Zetterström 2021) menar att starka syror bidrar starkt till att metall rostar, t.ex. spik. Beskrivningarna av syraangripet virke och metall stämmer bra överens med skicket på bjälklaget, men räcker inte för att kunna dra någon säker slutsats rörande de bakomliggande orsakerna i det aktuella fallet.

Något som också talar emot att garvsyrorna absorberats av bjälklaget är att strimmig trägnagare, som ju bjälklaget har omfattande spår av, inte trivs i syrerika miljöer (Mattsson 2021).

Hussvampen som påträffades 2004 och som åtgärdades 2005-2008 kan ha överlevt i bjälklaget och orsakat att virket har brutits ned. Dock har varken de för hussvampen vanliga bruna sporer eller någon annan svampkropp setts till. Möjligheten finns förstås att detta finns gömt inuti bjälklaget, vilket endast kan undersökas i samband med att bjälklaget öppnas upp.

Något som enligt muntliga uppgifter (Åhlund 2021) talar för detta är att det tidigare har påträffats bitar av kalkbruk i trossbottenfyllningen, vilket är en nödvändig förutsättning för att hussvamp ska kunna överleva och växa. Det skulle också förklara varför det inte finns svampsporer och s.k. hyfer (trådar genom vilka hussvampen transporterar fukt och näringsämnen) vid murstocken, eftersom det redan finns gott om näring inuti själva fyllningen.

Sammanfattning

Det går inte att utesluta angrepp av hussvamp som orsak till takbrädornas rötskador. För att ta reda på detta rekommenderas att undertaket tas bort och trossbotten/bjälklagsfyllningen undersöks. Eftersom det inte finns några typiska spår av hussvamp bedöms det inte som den mest troliga orsaken. Snarare tros takbrädornas rötskador bero på en kombination av den fuktiga miljö som rådde under den tid då byggnaden användes som garveri, och de omfattande angrepp av strimmig trägnagare som följde av detta.

Kulturhistoriska värden

Garvaregården

Anläggningen Garvaregården är ett gott exempel på det stora antalet hantverkargårdar som har funnits i Trosas centrala delar under 1700- och 1800-talen. På den egna gården bodde hela familjen med gesäller, pigor och drängar. Hantverk och självhushållning bedrevs på gården. De olika byggnaderna utgör därför viktiga delar av helheten, som speglar livet på en hantverksgård under 1700- och 1800-talen. Under denna tid hade hantverkarna en annan betydelse och status i samhället jämfört med dagens situation. Detta tydliggörs delvis av att Garvaregården utgör en relativt omfattande anläggning med flera olika byggnader för olika ändamål, samt av gårdens centrala läge i staden.

Garveriet

Garveriets främsta kulturhistoriska värde är i egenskap av före detta garveriverkstad. När verksamheten var pågående utgjorde byggnaden själva kärnan i verksamheten. Garveriet har därför en central roll för den nuvarande anläggningens förutsättningar att skapa förståelse för dåtidens verksamhet.

Garveriets bjälklag

Bjälklagets kulturhistoriska värden utgörs främst av de äldre brädorna i bottenvåningens bräddtak, som sannolikt kan vara från 1700-talet och möjligtvis flyttades från golvet till taket i samband med att byggnaden byggdes till med en andra våning i mitten av 1800-talet. Brädornas troligtvis höga ålder och kraftiga dimensioner har stora byggnadshistoriska värden. Brädornas dimensioner och ålderdomliga karaktär har stor betydelse för hur rummet i bottenvåningen upplevs. Detsamma gäller för brädorna i rummen på övervåningen, vars nötta och slitna karaktär bidrar till upplevesen av rummets höga ålder.

Själva bjälkarna och trossbottenfyllningen av sågspån, mossor, torv och rester av kalkbruk har ett kultur- och byggnadshistoriskt värde, eftersom fyllningen både har en hög ålder och berättar om 1800-talets byggnadskonstruktion. Däremot har varken bjälkarna (de delar som är inuti bjälklaget) eller trossbottenfyllningen något publikt eller karaktärsskapande värde, eftersom de inte syns.

Sammanfattning av värdebärande komponenter

- Garveribyggnaden har i sig ett stort värde för hela anläggningen, eftersom den var central för den tidigare garveriverksamheten.
- Delar av brädorna på bjälklagets undersida är mycket gamla, eventuellt från 1700-talet eller 1800-talets början. De har därför stora byggnadshistoriska värden.
- Det äldre bräddtaget har stora karaktärsskapande värden, och bidrar starkt till upplevelsen av rummets (bottenvåningens) och byggnadens höga ålder.
- Brädorna på bjälklagets ovensida (golven i torrverkstaden och gesällkammaren) tros inte vara lika gamla men har ändå stora karaktärsskapande värden.
- Trossbottenfyllningen av sågspån, torv, mossor och kalkbruk har byggnadshistoriska värden, eftersom den exemplifierar en för 1700- och 1800-talet vanlig byggnadskonstruktion.

Analys av åtgärder

Med utgångspunkt i de värden som sammanfattats i föregående stycke, diskuteras i följande kapitel hur dessa värden bäst kan bevaras, samtidigt som bjälklagets stabilitet och säkerhet kan garanteras.

Tillfälliga stödåtgärder

För att överhuvudtaget kunna fortsätta att använda byggnaden som publik utställningslokal kan bjälklaget stämpas upp underifrån med tillfälliga stöttor och bjälkar.

Förslagsvis kan varannan bjälke stämpas upp med en eller två stöttor, vilket skulle medföra ett mellanrum på cirka 2 meter mellan varje stötta. Stöttorna kan vila på och förankras i brädor som ligger löst på golvet, d.v.s. att de inte fästs med skruv eller spik i golvet, för att undvika fula märken eller hål i virket. Stöttorna trycker kraftiga brädor mot bjälklaget. Dessa fästs inte heller i bjälklaget (takbrädorna), utan endast hålls på plats med hjälp av trycket från taket och golvet. Det är av stor vikt att stöttornas ändar (mot golv och tak) trycker mot breda brädor eller brädbitar. Dels för att jämna ut trycklasten och dels för att undvika fula märken i det befintliga virket. Det är också viktigt att tillräckligt hårt tryck erhålls, så att risken för att stöttorna faller ur position minskas.

Fördelarna med alternativet är att det befintliga bjälklaget kan bevaras i sin nuvarande form - dock endast så länge som den tillfälliga uppstämningen finns på plats. Det kan vara en god lösning i händelse av att fastighetsägaren önskar att prioritera andra mer brådskande åtgärder och på så sätt vill kunna fördröja reparationen av bjälklaget.

Nackdelarna med alternativet är först och främst att det inte rekommenderas som en långsiktig lösning, av flera skäl. Dels skulle det tydligt synas att lösningen är högst provisorisk, vilket varken vore lämpligt ur kulturmiljösynpunkt eller särskilt attraktivt eftersom byggnaden utgör ett byggnadsminne och därtill en viktig del av stadens kulturliv. Det kan även tänkas medföra en ökad risk för snubbelolyckor, eller att en stötta av misstag råkar falla ur plats.

Sammanfattningsvis ger alternativet möjlighet att relativt snabbt och enkelt kunna garantera en säker användning av såväl botten- som övervåningen. Det är dock en mycket provisorisk lösning som inte rekommenderas på längre sikt än en eller högst två säsonger.

Bevarande

Alternativet går ut på att bevara bjälklaget och det äldre brädtaket samt golven i övervåningen. De yngre delarna av brädtaket (i bottenvåningen) tas bort och ersätts med nytt virke av samma dimension som det äldre brädtaket.

Eftersom de äldre takbrädorna i bottenvåningen tillmäts stora kulturhistoriska värden, och de övriga smalare klingsågade brädorna inte tillmäts lika stora värden, görs bedömningen att de smalare yngre brädorna kan tas bort, medan de äldre bredare brädorna

bevaras. Svaga delar av taket och bjälklaget lagas med nya iskarvade brädor/bjälkar i rätt dimension och utförande. De äldre brädorna spikas tillbaka på befintlig plats i rummets sydvästra del.

Om takbrädorna bedöms vara i så dåligt skick att de inte på egen hand klarar av trycket från trossbottenfyllningen, rekommenderas att de spikas som yttre beklädnad utanpå ett nytt underlagstak. De bevaras då enbart för sin höga ålders skull samt för deras bidrag till rummets ålderdomliga karaktär. Det äldre taket kommer då att vara ett par centimeter lägre än det nya taket. Ur kulturmiljösynpunkt kan det accepteras och till och med betraktas som ett pedagogiskt sätt att särskilja ursprungligt respektive nytt material, utan att det påverkar rummets karaktär i någon större utsträckning.

Bjälkarnas skick får bedömas när takbrädorna avlägsnats och trossbottenfyllningen tömts. Bjälkarna bevaras helst i sin helhet, men om behov föreligger rekommenderas att de trälagas och skarvas till utseende lika befintligt. Om bjälkarna visar sig vara alltför rötskadade för att det ska vara meningsfullt att laga byts de ut helt till nytt virke lika befintligt. Detta kan dock vara mer eller mindre omfattande, beroende på hur de är infästa i stommen. Att byta ut bjälkarna kan också påverka byggnadens stabilitet under själva arbetet.

Trossbottenfyllningens skick bedöms efter att bjälklagets undersida öppnats upp. Så länge inga synliga spår av hussvamp påträffas bör fyllningen återanvändas. Om hussvamp påträffas töms den helt och ersätts med ny fyllning av organiskt material, t.ex. kutterspån eller cellulosafiber.

Övervåningens golv rörs ej, eftersom det bedöms vara i fullgott skick.

Virket bör vara kådrikt och av furu. Bjälkarna bilas för hand till utseende lika befintligt. Brädorna ska vara handhyvlade och råspontade. Brädor spikas med handsmidd spik av sort som godkänns av antikvarie innan arbetet påbörjas.

Renovering

Om det påträffas spår av hussvamp inuti bjälklaget när detta öppnas upp kan det räcka som skäl för att renovera hela bjälklaget, eftersom det annars kan föreligga en risk för att svampsporer överlever i de delar som bevaras. Byggnaden i sig är ur kulturhistorisk synvinkel viktigare än själva bjälklaget, varför det måste säkerställas att det inte sker någon fortsatt spridning av hussvampen.

Alternativet innebär att hela det befintliga bjälklaget inklusive trossbottenfyllningen dokumenteras i text och bild innan det slängs och ersätts med nya bjälkar, tak- och golvbrädor samt ny trossbottenfyllning.

Virket bör vara kådrikt och av furu. Bjälkarna bilas för hand till utseende lika befintligt. Brädorna ska vara handhyvlade och råspontade. Brädor spikas med handsmidd spik av sort som godkänns av antikvarie innan arbetet påbörjas.

Sammanfattning av rekommenderade åtgärder

Tillfälliga stödåtgärder (uppstämpning med stöttor och bjälkar) kan göras, detta är dock inte lämpligt som långsiktigt alternativ.

De äldre brädtaket i bottenvåningen bör bevaras, medan de yngre smalare klingsågade brädorna kan bytas ut.

Bjälklagets ovansida (övertäckningens golvbrädor) är i gott skick och bör bevaras.

Graden av åtgärder på själva bjälkarna kan först avgöras efter att delar av takbrädorna på bottenvåningen (bjälklagets undersida) har tagits upp. Om inga spår av hussvamp påträffas och bjälkarna fortfarande till största delar är hållbara, bör de återanvändas och skadade delar trälagas lika befintligt, och/eller förstärkas.

Om trossbottenfyllningen är sund och fri från misstänkt hussvamp bör den återanvändas. I annat fall används ny fyllning av organiskt material, t.ex. cellulosafiber. Förslagsvis dokumenteras den gamla fyllningen av antikvarisk medverkande.

Oavsett grad av åtgärder bör nytt virke vara av kvalitet och dimension likt det äldre brädtaket på bottenvåningen. Handsmidd spik bör användas.

Källförteckning

Muntliga uppgifter

Jon Åhlund, hantverkare, Åhlund Byggnadsvård AB, Vagnärad. Möte vid Garvaregården 2021-01-17.

Semir Salkic, fastighetsförvaltare Trosa kommun. Möte vid Garvaregården 2021-01-17.

Cai Zetterström, metallkonservator, Z-metallform AB, Gnesta. Telefonsamtal 2021-04-01.

Johan Mattsson, teknisk chef Mycoteam AB, Oslo. Email 2021-04-09.

Tryckta källor och litteratur

Trosa med omgivning - *Kulturbeskrivning bebyggelseinventering*. 1982. Södermanlands läns museum. Stadsplanekontoret, Nyköpings kommun.

Evy Rydbergård och Hugo Larsson. *Garvaregården i Trosa - Vård- och underhållsplan 2002-2004*. Sörmlands museum, Nyköping.

Internet

Trosa hembygdsförening. *Garvaregården Trosa*. <http://garvaregardentrosa.se/>. Information hämtad 2021-03-17.

Länsstyrelsen Södermanlands län. *Riksintressebeskrivningar Södermanlands län. Trosa D50 Kunskapsunderlag* (PDF). Information hämtad 2021-03-16.

Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregistret. *Garvaregården Trosa*. <https://bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/sok/search.raa>. Information hämtad 2021-03-15.

Arkiv

Sörmlands museums topografiska arkiv.

Sörmlands museums bildarkiv.

